

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica VII (2014)

Zygmunt Tomasz Gajowniczek

Gmina jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej. Edukacja regionalna w gminie Latowicz – innowacja pedagogiczna

Streszczenie

Edukacja regionalna dotyczy „własnego regionu” – indywidualnej dla każdego człowieka przestrzeni geograficznej, z którą się on utożsamia. Istotne znaczenie odgrywają silne związki emocjonalne oraz odniesienie do własnej historii i dziedzictwa kulturowego. Większość opracowanych dotychczas programów edukacji regionalnej odnosiła się do dużych jednostek: województwa, krainy historyczno-geograficznej. Tymczasem uczniowie utożsamiają „własny region” z niewielkim obszarem zbliżonym do gminy. Gmina powinna być zatem podstawowym obszarem w edukacji regionalnej, co wynika z dopasowania do naturalnych możliwości poznawczych uczniów, pokrywania się tego terenu z obwodem szkolnym oraz możliwościami finansowania realizacji edukacji regionalnej jako odrębnego modułu przedmiotowego, który wydaje się najodpowiedniejszy. W zakres treści nauczania (wynikających ze specyfiki miejsca) powinny wchodzić zagadnienia ze wszystkich dyscyplin, bez faworyzowania którejkolwiek, a szczególnie historii i dziedzictwa kulturowego. Taki eksperymentalny program nauczania realizowany był w latach 2001–2014 w gminie Latowicz (powiat miński, województwo mazowieckie) jako innowacja pedagogiczna.

Słowa kluczowe: edukacja regionalna; mała ojczyzna; własny region

Commune as reference area in regional education. Regional education in Latowicz commune – pedagogical innovation

Abstract

Regional education refers to “the own region” – that is the particular geographical, social and natural space a person identifies with. Strong emotional relations, history and cultural heritage are of great importance. Most programmes of regional education adopt a voivodeship, province or a historical district as “the own region”. Meanwhile, the pupils identify their “own region” with a small area, similar to the commune in which they live. The commune (municipality) should be therefore the basic reference area in regional education. In Poland the commune is often a school district thus it should be included in a separate module of the teaching of regional education, as it appears to be the most suitable one. The teaching content (reflecting the nature of the region) should include knowledge from all disciplines, in particular geography, history, and cultural heritage, without favouring any of them. The

experimental programme of regional education, realized in 2001–2014 in the Latowicz commune (Mińsk County, Mazovian Voivodship), is a considerable pedagogical innovation.

Key words: regional education; small motherland; own region

Wprowadzenie

Edukacja regionalna, czyli nauczanie o „własnym regionie”, chociaż zawsze stanowiło ważny element w procesie dydaktycznym i wychowawczym, o czym świadczą choćby prace J. A. Komeńskiego (1959), H. Kołłątaja (1790), S. Staszica (1926), S. Żeromskiego (1929), A. Patkowskiego (1928) i innych, od lat 90. XX w. zaczęło nabierać w Polsce powszechnego charakteru i wykształcać się jako odrębna dziedzina nauki (m.in. Bednarek 1996, 1999; Dąbrowski 1990; Gawlik, Olbert 1995; Jankowski 1990; Kossak-Główniczewski 1994; Nikitorowicz 1996; Petrykowski 2003; Skorowski 1990). Regionalizm definiowany jako ideologia, będąca wyrazem emancypacyjnych dążeń i aspiracji ziem o historycznie ukształtowanych odrębnościach etniczno-kulturowych (Chudziński 2013), od ponad 20 lat przeżywa swój renesans, stanowiąc podwaliny edukacji regionalnej. Uniwersalna ludzka potrzeba poczucia zakorzenienia, swojskości, bliskości, bezpieczeństwa i istotności pozostaje nierozzerwalnie związana z emocjami (Burszta 1998; Maffesoli 2008; Mikołajewska 1999). To właśnie emocje – relacje człowieka (ucznia, rodzica, nauczyciela) z własnym regionem nazywanym „małą ojczyzną”, są ważnym motywem (impulsem) działań na polu edukacji regionalnej (Repsch 2013). Relacje te, jakkolwiek niezbędne w kształceniu postaw patriotycznych i obywatelskich, utrudniają jednak skuteczność i efektywność procesów naukowo-dydaktycznych (Plit 2005).

„Własny region” – jednostka odniesienia w edukacji regionalnej

Edukacja regionalna odnosi się do własnego regionu. Jest to indywidualna dla każdego człowieka przestrzeń społeczno-geograficzno-przyrodnicza (może być symboliczna, mentalna, istnieć tylko w świadomości), traktowana jako własna, swojska, rodzima, z którą człowiek utożsamia się, która go kształtuje i na którą on oddziaływuje. Istotne znaczenie ma tu zakotwiczenie w czasie i kulturze oraz silne związki emocjonalne. Tak jak każde dziecko jest niepowtarzalne, tak każdy „własny region” jest inny.

Większość opracowanych dotychczas programów edukacji regionalnej¹ odnosiła się do dużych jednostek, np. województw i krain historyczno-geograficznych. Takie podejście wynikało przeważnie ze względów pozamerytorycznych – programy

¹ - Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie Małopolska (Program dla klas 4–6 szkoły podstawowej) DKW 4014–69/99 Joanna Angiel, Ewa Repsch.

- Przeszłość Ziemi Lubuskiej w gimnazjalnym programie historii DKW 4014–141/99 Bogumiła Burda.

- Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w Małopolsce (gimnazjum) DKW 4014–188/99 – Urszula Bednarczyk-Dudek, Monika Górkiewicz.

- Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie Małopolska (gimnazjum) DKW 4014–265/99 – Wiesław Srokosz, Maria Krystyna Szmigiel.

te powstawały z inicjatywy wydawnictw, a te zainteresowane były, aby podręczniki dotyczyły dużych obszarów, gdzie żyje wielu uczniów, co umożliwiłoby wysokie nakłady. Tymczasem „mała ojczyzna” ucznia to przestrzeń znacznie mniejsza, co sygnalizowała już w swojej pracy A. Awramiuk-Godun (2009). Teza ta znalazła potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych przez Z.T. Gajowniczkę w latach 2012–2013 wśród 1584 uczniów gimnazjów w 11 gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w Polsce (badania niepublikowane), (tab. 1). Wyniki ankiet potwierdzają też badania z zastosowaniem map, na których ci sami uczniowie wskazywali obszar uznawany za „własny region” (ryc. 1).

Utożsamianie małej ojczyzny z niewielkim terenem związane jest z codzienną aktywnością uczniów, mobilnością, możliwościami poznawczymi, a także więzami społecznymi i rodzinnymi. 26,8% gimnazjalistów wskazało, że własnym regionem jest dla nich tylko miejscowość zamieszkania, dla dalszych 27,2% – miejscowość zamieszkania i sąsiednie, dla 24,7% – gmina, a 4,9% – obszar nieco większy niż gmina. Zaledwie 4,3% uczniów gimnazjów uważa za „własny region” powiat, a 7,8%

- Program ścieżki edukacyjnej: Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe Mazowsza (gimnazjum) DKW 4014–50/00 – Joanna Angiel.

- Program nauczania historii w gimnazjum z regionalnym ukierunkowaniem na historię Dolnego Śląska DKW-4014–117/00 – Adam Kowal.

- Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie lubelskim. Program nauczania dla gimnazjum DKW 4014–120/00 – Elżbieta Lisiuk.

- Dziedzictwo kulturowe w regionie – Ujście Warty. Edukacja regionalna. Program dla gimnazjum DKW 4014–121/00 – Izabela Engel, Małgorzata Maksymczak, Elżbieta Miotk.

- Dziedzictwo kulturowe w regionie – świętokrzyskie – skarby Ziemi, serce Polski. Gimnazjum – klasy I–III. Program nauczania. DKOS 4014–49/02 – Jolanta Kuklińska, Jerzy Osiecki.

- Edukacja regionalna – Dziedzictwo kulturowe Warmii i Mazur. Program ścieżki edukacyjnej dla szkoły podstawowej i gimnazjum DKOS-5002–41/03 – Renata Korzeniewska, Edward Świtalski.

- Górny Śląsk. Program edukacji regionalnej dla wszystkich etapów kształcenia DKOS-5002–14/05 – Katarzyna Adamczyk, Helga Bieniusa, Iwona Cieślak, Joanna Grajewska-Wróbel, Adam Hibszer, Maria Kopsztejn, Halina Nocoń, Jolanta Pytlik, Barbara Sosna, Łucja Staniczek, Jadwiga Wąsowicz.

- Mazowsze – moja mała ojczyzna. Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie (program dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych i techników) DKOS 4015 – Ewa Bąk, Urszula Biskup, Hanna Friedel.

- Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie Małopolska. Program nauczania ścieżki edukacyjnej dla liceum ogólnokształcącego liceum profilowanego i technikum DKOS 4015–223/02 – Wiesław Srokosz, Maria Krystyna Szmigiel.

- Jestem stąd, z Górnego Śląska. Program nauczania ścieżki edukacyjnej edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie dla szkół ponadgimnazjalnych. DKOS 5002–3/04 – Krystyna Dyba.

- Górny Śląsk. Program edukacji regionalnej dla wszystkich etapów kształcenia DKOS 5002–14/05 – Katarzyna Adamczyk, Helga Bieniusa, Iwona Cieślak, Joanna Grajewska-Wróbel, Adam Hibszer, Maria Kopsztejn, Halina Nocoń, Jolanta Pytlik, Barbara Sosna, Łucja Staniczek, Jadwiga Wąsowicz.

- Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie. Podlasie. Program nauczania ścieżki edukacyjnej dla szkół ponadgimnazjalnych: liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum.

- Edukacja regionalna dziedzictwo kulturowe w regionie (Ziemia Tarnogórska). Program dla liceum i technikum. DKOS 5002–55/03 – Elżbieta Susek, Joanna Stomska.

Tab. 1. Odpowiedzi gimnazjalistów na pytanie: „Z jakim obszarem kojarzą się Tobie określenie mała ojczyzna – własny region?”

Gminy i województwa	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Suma	
Cegłów – woj. mazowieckie	liczba	29	58	45	8	4	1	5	9	4	163
	%	17,8	35,6	27,6	4,9	2,5	0,6	3,1	5,5	2,5	100
Dobrzany – woj. zachodniopomorskie	liczba	48	22	32	6	1	1	7	12	4	133
	%	36,1	16,5	24,1	4,5	0,8	0,8	5,3	9,0	3,0	100
Góra Św. Małgorzaty – woj. łódzkie	liczba	20	15	38	6	3	3	6	5	1	97
	%	20,6	15,5	39,2	6,2	3,1	3,1	6,2	5,2	1,0	100
Koneck – woj. kujawsko-pomorskie	liczba	24	26	29	2	3	0	6	8	5	103
	%	23,3	25,2	28,2	1,9	2,9	0,0	5,8	7,8	4,9	100
Koszarawa – woj. śląskie	liczba	47	16	9	1	0	0	2	0	0	75
	%	62,7	21,3	12,0	1,3	0,0	0,0	2,7	0,0	0,0	100
Latowicz – woj. mazowieckie	liczba	39	70	48	13	3	2	5	1	0	181
	%	21,5	38,7	26,5	7,2	1,7	1,1	2,8	0,6	0,0	100
Ludwin – woj. lubelskie	liczba	43	31	48	10	2	3	16	16	1	170
	%	25,3	18,2	28,2	5,9	1,2	1,8	9,4	9,4	0,6	100
Lwówek – woj. wielkopolskie	liczba	78	123	67	16	7	3	12	47	3	356
	%	21,9	34,6	18,8	4,5	2,0	0,8	3,4	13,2	0,8	100
Osieczna – woj. pomorskie	liczba	25	27	32	6	1	4	4	2	4	105
	%	23,8	25,7	30,5	5,7	1,0	3,8	3,8	1,9	3,8	100
Raclawice – woj. małopolskie	liczba	40	9	18	5	0	1	3	8	0	84
	%	47,6	10,7	21,4	6,0	0,0	1,2	3,6	9,5	0,0	100
Zawichost – woj. świętokrzyskie	liczba	32	34	25	5	2	2	2	15	0	117
	%	27,4	29,1	21,4	4,3	1,7	1,7	1,7	12,8	0,0	100
Suma	liczba	425	431	391	78	26	20	68	123	22	1584
	%	26,8	27,2	24,7	4,9	1,6	1,3	4,3	7,8	1,4	100

Oznaczenia numeryczne „wybór ucznia”: 1 – jedna miejscowość (zamieszkania); 2 – miejscowość zamieszkania i sąsiednie; 3 – gmina; 4 – obszar nieco większy niż gmina;

5 – parafia; 6 – obszar nieco większy niż parafia; 7 – powiat; 8 – województwo; 9 – inne.

Źródło: Opracowanie własne

Ryc. 1. Miejscowości wskazane przez uczniów gimnazjum zamieszkałych w gminie Latowicz, traktowane jako „własny region”.

Źródło: Badania przeprowadzone w styczniu 2013 r. (Liczba ankietowanych osób: 181). Opracowanie własne autora z wykorzystaniem podkładu Atlasu samochodowego Polski – 1 : 250 000, Copernicus, PPWK, Warszawa 2008

– województwo. Uczniowie jako „własny region” wskazywali też parafię – 1,6% i teren nieco większy od parafii – 1,3% a także dokonywali innych wskazań – 1,4% uczniów.

Na podstawie badań, m.in. A. Awramiuk-Godun (2009), A. Hibszer (2004), P. Kowolik (1999), J. Tomalkiewicz (1994), należy wnioskować, że własny region to przestrzeń dynamiczna, zmieniająca się w czasie, którą dla dziecka do 5 roku życia należy odnosić do domu, środowiska rodzinnego i najbliższego otoczenia, z którym się styka. W wieku przedszkolnym i początkowych latach nauki w szkole podstawowej obszar ten rozszerza się o szkołę, drogę do niej, miejscowość zamieszkania i inne znane mu miejsca. Dla gimnazjalistów własny region jest zbliżony przeważnie do obszaru gminy – co potwierdzają ww. badania Z.T. Gajownicza.

Zasadne wydaje się zatem twierdzenie, że to gmina (szczególnie wiejska lub miejsko-wiejska) jest najlepszą jednostką odniesienia w edukacji regionalnej realizowanej w gimnazjum. Postulat ten wynika z dopasowania zasięgu gminy do naturalnych możliwości poznawczych uczniów, do rozszerzającego się horyzontu poznawczego młodego człowieka. Gmina stanowi też bardzo często obwód szkolny – zatem kontakty rówieśnicze, lokalne wycieczki i codzienna aktywność obejmują jej obszar. Gmina, będąca organizatorem życia lokalnej społeczności, posiada duży zakres obowiązków, ale i autonomię działania, którą nie dysponuje ani powiat, ani też województwo. Ponadto, samorządy lokalne (będące organem prowadzącym szkołę) mają możliwości finansowania zajęć szkolnych (projektów) z edukacji regionalnej, oraz wydawnictw o tematyce lokalnej. Gmina wydaje się zatem najbardziej odpowiednią, naturalną jednostką administracyjno-terytorialną dla nauczania i uczenia się „małej ojczyzny”.

Rozpoznanie przestrzeni „własnego regionu” ucznia, pozwala postawić pytanie: Jakimi treściami nauczania winna być ona wypełniona? Niewątpliwie, pewne treści występują zawsze, więc mogą być realizowane w sposób nieświadomy i nieusystematyzowany, bądź też procesy edukacyjne mogą mieć charakter świadomy, celowy i systematyczny. Ta druga możliwość wydaje się zasadna i konieczna. Treści edukacji regionalnej mogą być rozpatrywane wówczas w kategoriach podziału na dyscypliny naukowe, interdyscyplinarnie lub też mogą mieć ujęcie przestrzenne, czasowe albo społeczne. Podczas doboru treści nauczania należy brać pod uwagę potrzeby ucznia (czego chce się on nauczyć) i potrzeby lokalnej społeczności (co chce i potrafi przekazać starsze pokolenie młodszemu). Ważne są możliwości (uwarunkowania) związane z miejscem, dostępnymi zasobami, informacjami, a także praktyka szkolna (stosowane sposoby realizacji zajęć edukacyjnych: formy i metody). Analiza programów zatwierdzonych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej pozwala stwierdzić, że dotychczasowa szkolna praktyka edukacji regionalnej odnosiła się przeważnie do historii i wiedzy o kulturze, wybranych elementów architektury, sztuki i językoznawstwa, marginalizując lub pomijając zupełnie zagadnienia z innych dziedzin.

W latach 1995–2009 edukacja regionalna obecna była w szkołach w postaci ścieżki międzyprzedmiotowej. Ministerstwo Edukacji Narodowej w 1995 r. wprowadziło tę dziedzinę wiedzy jako ścieżkę edukacyjną do programu kształcenia we wszystkich typach placówek oświatowych (Petrykowski 2003), a 15 lutego 1999 r. została zatwierdzona podstawa programowa, ustanawiająca wśród nowych priorytetów międzyprzedmiotową ścieżkę edukacyjną „edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie” (Bednarek 1999). Dokument ten wprowadził ścieżkę

edukacyjną do szkoły podstawowej i gimnazjum, wyznaczając cele nauczania, zadania szkoły, treści nauczania oraz oczekiwane osiągnięcia ucznia². Zostały w nim określone cele edukacji regionalnej: poznanie najbliższego środowiska i specyfiki regionu, rozwijanie wartości rodzinnych związanych z wartościami kulturowymi wspólnoty lokalnej i rozwój postaw patriotycznych związanych z tożsamością kultury regionalnej (szkoła podstawowa). W gimnazjum celami stały się: rozwijanie wiedzy o kulturze własnego regionu i jej związkach z kulturą narodową, kontakt ze środowiskiem lokalnym i regionalnym w celu wytworzenia bliskich więzi i zrozumienia różnorodności przynależności człowieka, ugruntowanie poczucia tożsamości narodowej przez rozwój tożsamości regionalnej, rozwijanie wiedzy o historii regionu w powiązaniu z tradycjami własnej rodziny³.

Edukacja regionalna według tych założeń miała stanowić integralny element kształcenia ogólnego i została ujęta jako ścieżka międzyprzedmiotowa, podobnie jak edukacje ekologiczna, prozdrowotna, europejska i czytelniczo-medialna, realizowane przez wszystkich nauczycieli w ramach różnych przedmiotów nauczania. Założenia te znalazły odzwierciedlenie w programach nauczania i podręcznikach przedmiotowych. W latach 1999–2008 Ministerstwo Edukacji Narodowej zatwierdziło 26 programów nauczania edukacji regionalnej, w tym 9 o charakterze ogólnopolskim, 16 traktujących region jako duży obszar – województwo, a tylko jeden program odnosił się do regionu, jako niewielkiej jednostki administracyjnej – gminy⁴.

W grudniu 2008 r. została zatwierdzona nowa podstawa programowa, która weszła w życie z dniem 30 stycznia 2009 r.⁵ Reforma ta zlikwidowała ścieżki edukacyjne – w tym i edukację regionalną, tematyka ta pozostała jednak, jako ważny element nauczania biologii, geografii, historii, języka polskiego i wiedzy o społeczeństwie; stała się także możliwa do realizacji podczas tzw. szkolnych projektów edukacyjnych.

Edukacja regionalna w gminie Latowicz – innowacja pedagogiczna

Od 1 września 2000 r. w dwóch gimnazjach w gminie Latowicz (w miejscowościach Latowicz i Wielgolas) realizowany jest program edukacji regionalnej jako odrębny moduł przedmiotowy. Wersja pilotażowa została wprowadzona na podstawie

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego. Dz.U. 1999, nr 14, poz. 129; Podstawa programowa kształcenia ogólnego. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Dz.U. 2002, nr 51, poz. 458, z późn. zmianami.

³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego. Dz.U. 1999, nr 14, poz. 129.

⁴ Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej – dziedzictwie kulturowym w regionie, 2000, Warszawa, s. 43–45; www.menis.gov.pl

⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Dz.U. 2009, nr 4, poz.17.

Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r.⁶, a 26 czerwca 2001 r. program ten został zatwierdzony przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu oraz wpisany do rejestru programów⁷. Jest on nieprzerwanie realizowany od 12 lat, wpisany do siatki godzin i finansowany z budżetu gminy, stanowiąc ważny element strategii jej rozwoju. Jako dotychczas jedyny w Polsce program edukacji regionalnej odnoszący się do gminy jako własnego regionu ucznia.

Gmina Latowicz położona jest na południowo-wschodnim Mazowszu, w województwie mazowieckim, powiecie mińskim, w odległości 27 km od Mińska Mazowieckiego, a 68 km od Warszawy. Jest to gmina wiejska o powierzchni ok. 114 km², licząca ok. 5,5 tys. mieszkańców, z czego ok. 1400 osób zamieszkuje w Latowiczu, a ok. 800 – w Wielgolesie. Mieszkańcy w ponad 80% pochodzą z tego terenu i są z nim silnie związani. Tożsamość regionalna koncentruje się wokół Latowicza jako historycznego centrum. Było to jedno z najstarszych miast na Mazowszu, okresami należało do największych we wschodniej części regionu, prawa miejskie z 1423 roku utraciło dopiero po powstaniu styczniowym. Nieprzerwanie stanowi on lokalny ośrodek administracyjny. Mieści się tu Urząd Gminy, szkoła, Biblioteka Gminna, gminna spółdzielnia rolnicza, Ochotnicza Straż Pożarna, piekarnia, firma transportowa, wiele sklepów oraz zakładów usługowych i rzemieślniczych. Latowicz od XIII wieku (być może wcześniej) jest siedzibą parafii. Równinny teren ułatwiał dostępność komunikacyjną Latowicza. Drugą obok Latowicza, ważną miejscowością jest Wielgolas, gdzie mieści się sanktuarium, parafia, szkoła oraz kilka punktów usługowych. Cała gmina liczy 18 miejscowości o charakterze rolniczym. Brak linii kolejowej spowodował spowolnienie rozwoju gospodarczego na tym terenie, czego wyrazem jest długotrwały odpływ ludności. Ludności napływowej jest zaś niewiele.

Przedmiot o nazwie „edukacja regionalna” realizowany jest w każdym roczniku (zespole klasowym), jedną godzinę tygodniowo przez rok. Treści nauczania ujęte w programie mają charakter interdyscyplinarny, a udział poszczególnych dyscyplin wiedzy jest równomierny. W praktyce szkolnej treści te mogą być realizowane dynamicznie, z możliwością dostosowywania do kalendarza roku szkolnego, pór fenologicznych, roku liturgiczno-obrzędowego, sezonowych prac gospodarczych itd. Istotną rolę odgrywa ukierunkowanie na zadania projektowe – edukacja przez zaangażowanie uczniów i gromadzenie wiedzy oraz współpraca z nauczycielami wszystkich przedmiotów, jak też z lokalnymi działaczami, samorządem lokalnym, parafiami, instytucjami i organizacjami społecznymi. Program zakłada kilka mniej lub bardziej rozbudowanych form, w zależności od możliwości realizacyjnych.

Cele nauczania ukierunkowane są na: ucznia – jego cechy osobowościowe, postawy, rozwój, rodzinę (szczególnie osoby starsze), szkołę, społeczność/wspólnotę – rozwój postaw, więzi, współdziałanie, a także rozwój wiedzy i gromadzenie informacji o „własnym regionie”.

Treści nauczania w ujęciu dyscyplinarnym obejmują następujące zagadnienia:

- Geografia – m. in.: położenie, klimat, rzeźba terenu, gospodarka.
- Przyroda – flora i fauna, ochrona środowiska.

⁶ Dz.U. nr 14, poz. 130 § 2 pkt. 1 i 2, § 4 pkt. 4, § 8 pkt. 2 i 4.

⁷ Z.T. Gajowniczek (2013). Edukacja regionalna. Program nauczania. Historia Regionu Latowickiego. Dziedzictwo kulturowe w regionie. Program nauczania w klasach I-III gimnazjum, DKW 1014-44/01, Latowicz: Urząd Gminy.

- Historia – dzieje miejscowości, gminy, parafii, archeologia, zabytki.
- Etnografia – kultura: tradycje, obyczaje, zwyczaje, folklor...
- Socjologia – życie lokalnej społeczności, instytucje i organizacje społeczne.
- Język ojczysty – język i gwara, regionalne utwory literackie, nazwy lokalne.
- Języki obce – przykłady z regionu, opisy małej ojczyzny w różnych językach.
- Biografie – wybitne postaci, ludzie znani, zasłużeni.
- Religia – życie religijne w regionie, dzieje parafii, wspólnot wyznaniowych.
- Muzyka – śpiew ludowy, muzyka lokalna, taniec regionalny.
- Plastyka – architektura i sztuka lokalna, artyści i twórcy miejscowi.
- Chemia – procesy chemiczne w najbliższej okolicy.
- Fizyka – zjawiska fizyczne w najbliższej okolicy.
- Informatyka – własny region w przestrzeni wirtualnej.
- Matematyka – przykłady problemów matematycznych z „własnego regionu”.
- Edukacja dla bezpieczeństwa – zagrożenia i bezpieczeństwo.
- Wartości, postawy, przekonania, normy społeczne i obyczajowe...

Treści nauczania mogą być ułożone wg dowolnego klucza, np. chronologicznego sposobu postrzegania własnego regionu (indywidualnego, rodzinnego lub lokalnego), zjawisk dziejowych i kulturowych, postrzegania przestrzennego. Mogą też mieć układ tradycyjny, z podziałem na dyscypliny naukowe – wybór należy do nauczyciela prowadzącego te zajęcia. Zagadnienia dotyczące „własnego regionu” z zakresu nauk ścisłych (chemii, fizyki, matematyki, informatyki) realizowane są we współpracy z nauczycielami uczącymi tych przedmiotów.

Niezbędnym uzupełnieniem programu są środki dydaktyczne, które ułatwiają przekaz informacji i zwiększają atrakcyjność prowadzonych zajęć. Opracowana do tychczas baza dydaktyczna stanowiąca obudowę tego programu, składa się z:

- materiałów dla ucznia: podręcznika, zeszytu ćwiczeń, kart pracy ucznia,
- archiwum cyfrowego: fotografii, map, dokumentów,
- publikacji o regionie,
- slajdów, foliogramów, prezentacji multimedialnych,
- filmów, nagrań audio, audycji radiowych,
- strony internetowej: www.republika.pl/edukacjaregionalna,
- zielników, zbiorów skał i minerałów,
- map i planów regionu,
- ekspozycji muzealnych.

Program opisuje szczegółowo strategie i metody nauczania, eksponując przy tym metody aktywizujące. Standardy kształcenia (wymagania programowe) przedstawione w ujęciu operacyjnym mają charakter informacyjny dla nauczyciela i nie są przeznaczone do bezwzględnej egzekwowania od uczniów – jak ma to miejsce w przypadku innych przedmiotów szkolnych. Zaproponowane formy kontroli osiągnięć uczniów, wraz z przykładowymi narzędziami, mają na celu nie tylko sprawdzenie i ewaluację, lecz także zainteresowanie uczniów i przekazanie kolejnych informacji. Podczas realizacji programu wskazane jest przeprowadzanie częstych hospitacji – zarówno przez specjalistów, jak też przez osoby nie związane zawodowo ze szkolnictwem, np. duszpasterzy, samorządowców, radnych, członków kół gospodyń, straży pożarnej, a także rodziców i dziadków uczniów. Podczas realizacji zajęć program dopuszcza aktywny udział tych zaproszonych gości. Aby hospitacje mogły dostarczyć możliwie dużo informacji dla nauczyciela prowadzącego zajęcia,

w programie zawarte są przykładowe protokoły hospitacyjne. Realizacja programu w kolejnych latach nie musi być identyczna; w wyniku ewaluacji dopuszczalne są modyfikacje, uzupełnianie i uatrakcyjnianie zajęć.

Realizowany w gminie Latowicz program edukacji regionalnej umożliwił zorganizowanie dotychczas trzech międzynarodowych projektów, których tematyką były „własne regiony”. Były to projekty: polsko-litewski – „Moja Mała Ojczyzna w Europie”, polsko-ukraiński – „W kręgu magii baśni i poezji mojej małej ojczyzny”, polsko-chorwacki – „Tradycje kulinarne w Polsce i Chorwacji na przykładzie Regionu Latowickiego w Polsce i Regionu Zagorja w Chorwacji”. Wszechstronne poznanie własnego regionu umożliwiło zaprezentowanie go uczniom ze szkół partnerskich, pogłębienie wiadomości w wybranym kierunku i zarazem otwarcie na inne regiony, ich geografię, przyrodę, kulturę i dziedzictwo.

Edukacja regionalna winna być obecna w szkole, nie tylko wówczas, gdy jej realizację reguluje prawo oświatowe, lecz zawsze, jako jeden z podstawowych i kluczowych elementów systemu nauczania i wychowania.

Wskazówki dotyczące konstruowania programu i realizacji edukacji regionalnej

Realizacja w latach 2000–2014 w gminie Latowicz programu edukacji regionalnej, dostarczyła wielu informacji praktycznych, które mogą być przydatne dla nauczycieli zajmujących się tą tematyką.

Zanim nauczyciel – regionalista przystąpi do konstruowania programu edukacji regionalnej, winien odpowiedzieć na pytania: Jakie będą główne cele edukacji regionalnej? Do jakiego obszaru będzie się ona odnosić? Jakiego doboru treści dokona? i Jakie będą formy organizacyjne nauczania? Podstawę planowania stanowi znajomość lokalnej społeczności oraz stopień poznania (zbadania) terenu. Należy zatem zapoznać się z zasobem dostępnej wiedzy o regionie (uwzględnić wiedzę z różnych dyscyplin: geografii, przyrody, historii, etnografii, socjologii itd.), pamiętając, aby informacje z zakresu historii i kulturoznawstwa nie zdominowały wszystkich treści. Dobór treści – determinowany niewątpliwie zawsze cechami danego miejsca, powinien uwzględniać cały wachlarz dyscyplin naukowych. Należy zapoznać się z tym co zostało opublikowane i zgromadzić dostępną literaturę, co pozwoli ustalić: jakimi informacjami dysponuje nauczyciel, a jakich mu brak. Równomiernie z procesami dydaktyczno-wychowawczymi postępować będzie bowiem badanie, poznawanie i opisywanie obszaru objętego edukacją regionalną. W tym momencie nauczyciel (także uczeń) staje się badaczem i odkrywcą, który źródłem informacji winien szukać zarówno w bibliotekach, archiwach, jak też w terenie – gromadząc i opisując stare fotografie, dokumenty, spisując i nagrywając przekazy ustne, folklor słowny, śpiewaczy i muzyczny, badając i opisując ukształtowanie terenu, przyrodę, obiekty architektoniczne, gromadząc i wykonując mapy itd.

Program winien być ściśle dopasowany do czasu: roku obrzędowo-liturgicznego, zmian zachodzących w przyrodzie, prac sezonowych, świąt narodowych, uroczystości szkolnych, lokalnych, kościelnych i rocznicowych. Może to sprawiać trudność, gdy nauczyciel będzie chciał także zachować spójność działań o charakterze historycznym, kulturowym, przyrodniczym i innych.

W programie należy uwzględnić pochodzenie ludności, jej zakorzenie w lokalnym środowisku (od ilu pokoleń społeczność zamieszkuje na tym terenie) koncentrując uwagę na zagadnieniach dotyczących: rodziny i domu, miejscowości zamieszkania ucznia, szkoły, gminy i parafii oraz lokalnej społeczności.

Tworząc program regionalny, należy rozważyć różne formy organizacyjne: odrębny moduł przedmiotowy, koło zainteresowań (obecnie w postaci tzw. zajęć karcianych), ścieżkę międzyprzedmiotową, projekty edukacyjne. Optymalnym rozwiązaniem wydaje się odrębny moduł przedmiotowy, gdyż proces nauczania obejmuje wszystkich uczniów, a edukacja regionalna staje się równoprawnym przedmiotem szkolnym. Forma ta pozwala też na systematyczność, nie marginalizuje edukacji regionalnej, a spośród pozostałych form daje na realizację najwięcej czasu.

Program edukacji regionalnej ze względów praktycznych warto ująć w tabelę, uwzględniając działy programu, tematy, zagadnienia, korelacje edukacyjne z innymi przedmiotami, metody nauczania, strategie nauczania, wskazówki metodyczne co do realizacji programu, przewidywane efekty dydaktyczno-wychowawcze (cele edukacyjne i wychowawcze, czyli osiągnięcia ucznia, standardy kształcenia w postaci operacyjnej), materiały dydaktyczne (co nauczyciel już posiada i co planuje zgromadzić), samokształcenie uczniów (prace domowe). Nauczyciele poszukujący mogą z czasem przygotować kilka propozycji (modyfikacji) rozkładu materiału, dostosowanych do przyjętych priorytetów, takich jak: zbieranie informacji od mieszkańców, dokumentacja fotograficzna, eksploracja terenu, indywidualna lub zespołowa praca uczniów, podejmowanie problematyki projektowo-badawczej, uczestnictwo młodzieży w życiu lokalnej społeczności itd. Sprawdziany powinny być tak planowane, aby spełniały nie tyle rolę kontrolno-informacyjną, lecz przede wszystkim, aby uczyły, bawiły i zachęcały ucznia do poznania własnego regionu.

Podczas realizacji edukacji regionalnej należy gromadzić dostępne publikacje, opracowania, artykuły prasowe, a także prace przygotowywane przez uczniów – szczególnie wywiady z najstarszymi mieszkańcami i prace plastyczne. Przystępując do realizacji edukacji regionalnej, nauczyciel powinien być przygotowany i ukierunkowany na zgromadzenie własnej biblioteczki regionalnej. Na bieżąco w miarę potrzeb i możliwości należy opracowywać scenariusze zajęć, gier i uroczystości, prezentacje, slajdy, foliogramy, plansze, mapy, filmy, nagrania audio, ulotki, materiały informacyjne dla uczniów i mieszkańców. Warto założyć notatnik, w którym będą systematycznie zapisywane realizowane działania. Opracowanie witryny internetowej pozwoli na komunikację z uczniami, mieszkańcami i osobami zainteresowanymi edukacją regionalną oraz prezentację wyników. Nauczyciel edukacji regionalnej winien nie tylko ściśle współpracować z nauczycielami wszystkich przedmiotów dostarczając im materiały na temat obszaru objętego edukacją regionalną, lecz również nawiązać ścisłą współpracę z samorządem lokalnym, urzędami i instytucjami, parafiami, szkołami w regionie, bibliotekami, domem kultury, organizacjami społecznymi, jak: koła gospodyń, ochotnicze straże pożarne itd.

W perspektywie należy mieć na uwadze fakt, że edukacja regionalna winna być realizowana na wszystkich etapach kształcenia, od przedszkola przez szkołę podstawową, gimnazjum, szkołę średnią i zawodową aż do studiów włącznie.

Literatura/References

- Awramiuk-Godun, A. (2009). Pogranicze kultur: percepcja „własnego regionu” przez uczniów a edukacja regionalna. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bednarek, S. (1996). W kręgu małych ojczyzn, szkice regionalistyczne. Wrocław-Ciechanów: Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury, Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Bednarek, S. (1999). Edukacja regionalna dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole. Wrocław: Ministerstwo Edukacji Narodowej, Wydawnictwo DT SK SILESIA.
- Burszta, W. J. (1998). Antropologia kultury: tematy, teorie, interpretacje. Poznań: Zysk i S-ka.
- Chudziński, E. (2013). Regionalizm w Polsce: genealogia – fazy rozwoju – perspektywy. W: A. Grzyb, K. Klejna, J. Zając (ks.), (red.), *Zespoły senackie. Czy jest miejsce dla regionalizmów w kontekście integracji europejskiej*. Warszawa: Kancelaria Senatu, 51–86.
- Dąbrowski, S. (1990). Regionalizm z perspektywy historycznej. W: C. Niedzielski (red.), *Regionalizm polski (przeszość i teraźniejszość): materiały i komunikaty ogłoszone na konferencji naukowej 15–17 września 1989*. Wrocław – Zamek Książ, Ciechanów: Zespół Regionalnych Towarzystw Kultury, Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Gawlik, S., Olbert, W. (1995). Edukacja regionalna a współczesne tendencje w pedagogice. W: M. Kubista (red.), *Edukacja regionalna, Wszechnica Górnośląska*. Katowice, Opole, Cieszyn: Kuratorium Oświaty w Katowicach, Związek Górnośląski, Sejmik Samorządowy Województwa Katowickiego.
- Hibszler, A. (2004). Koncepcja poznawania „małej ojczyzny” (najbliższej okolicy i własnego regionu) w szkolnej edukacji geograficznej. W: T. Michalski (red.), *Region i edukacja regionalna – zarys problematyki*. Pelpin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, 8–20.
- Jankowski, D. (1990). Edukacja regionalna jako czynnik regionotwórczy. W: C. Niedzielski (red.), *Regionalizm polski (przeszość i teraźniejszość): materiały i komunikaty ogłoszone na konferencji naukowej 15–17 września 1989 r*. Wrocław – Zamek Książ, Ciechanów: Zespół Regionalnych Towarzystw Kultury, Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Kołątaj, H. (1790). Co się też dzieje z nieszczęśliwą Ojczyzną naszą? Wiadomość poświęcona prawdzie i przyszłości. Chełm.
- Komeński, J. A. (1959). *Wielka dydaktyka*. Wrocław: Wydawnictwo PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kossak-Głowczewski, K. (1994). Edukacja regionalna – pytania o realizację. W: J. Brzeziński, L. Witkowski (red.), *Edukacja wobec zmiany społecznej*. Poznań-Toruń: Oficyna Wydawnicza „Edytor”.
- Kowolik, P. (1999). Edukacja regionalna w przedszkolu. W: M.T. Michalewska (red.), *Edukacja regionalna. Z historii, teorii i praktyki*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Maffesoli, M. (2008). Czas plemion: schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych. Warszawa: PWN.
- Mikołajewska, B. (1999). Zjawisko wspólnoty: (wybór tekstów). Nev Haven: The Lintons’ Video Press.
- Nikitorowicz, J. (1996). Edukacja regionalna, wielokulturowa i międzykulturowa. W: H. Kwiatkowski, Z. Kwieciński (red.), *Demokracja a oświata. Kształcenie i wychowanie: materiały z II Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*. Toruń: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne.

- Patkowski, A. (1928). Regionalizm u obcych i w Polsce. W: A. Patkowski (red.), *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*. Kraków-Warszawa: Ilustrowany Kurier Codzienny.
- Petrykowski, P. (2003). Edukacja regionalna, problemy podstawowe i otwarte. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Plit, F. (2005). „Święta miłości kochanej ojczyzny...”. *Geografia w Szkole*, 3, 3–4.
- Repsh, E.M. (2013). O potrzebie edukacji regionalnej. W: A. Grzyb, K. Klejna, J. Zając (ks.), (red.), *Zespoły senackie. Czy jest miejsce dla regionalizmów w kontekście integracji europejskiej*. Warszawa: Kancelaria Senatu, 111–117.
- Skorowski, H. (ks.). (1990). Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Staszic, S. (1926). Przestrogi dla Polski. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Tomalkiewicz, J. (1994). Przestrzeń w wyobrażeniach dzieci i młodzieży. *Geografia w Szkole*, 1, 28–30.
- Żeromski, S. (1929). Snobizm i postęp. Warszawa: J. Mortkiewicz.

Notka biograficzna o autorze: Doktor na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego. Absolwent Wydziału Biologii tej uczelni. Ukończył studia podyplomowe na Uniwersytecie Warszawskim z chemii, geografii, informatyki i edukacji dla bezpieczeństwa. Nauczyciel dyplomowany i ratownik medyczny. Zajmuje się zagadnieniami edukacji regionalnej. Opublikował kilka artykułów na temat regionalizmu i interdyscyplinarnych prac z pogranicza geografii, historii i etnografii południowo-wschodniego Mazowsza.

Biographical note of author: PhD at the Faculty of Geography and Regional Studies at the University of Warsaw. He graduated from the Department of Biology at the same University. He completed post-graduate studies at the University of Warsaw in Chemistry, Informatics, Geography, and Education for safety. He is a certified teacher and a medical rescuer. His research area is regional education. He published several articles on regionalism and a number of interdisciplinary works ranging from geography to history and ethnography of south-east Mazovia.

Zygmunt Tomasz Gajowniczek, dr
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
ul. Krakowskie Przedmieście 30
00–927 Warszawa
ztgajowniczek@uw.edu.pl